

Проблемні питання нормативно-правового регулювання та практики проведення комплексних судових експертиз

Вікторія Алексєйчук

кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7579-3322>, e-mail: alexeychukviktoria@gmail.com

Євгенія Демидова

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5049-7946>, e-mail: ye.ye.demydova@nlu.edu.ua

Досліджено особливості та проблеми правового регулювання процедури призначення і проведення комплексних судових експертиз. Визначено негативні наслідки відсутності інтеграційного завдання в документі про призначення комплексної експертизи.

Ключові слова: комплексна судова експертиза; інтеграційне завдання; спеціальні знання; судово-експертна діяльність; висновок експерта; призначення судової експертизи.

Challenges of Legal-Regulatory Framework and Practice in Conducting Multidisciplinary Forensic Examinations

Viktoriia Aliksieichuk, Yevheniia Demydova

Features and issues surrounding the legal regulation of the procedure for ordering and conducting multidisciplinary forensic examination have been considered. It has been established to what extent the absence of the integrative task in the document on ordering multidisciplinary forensic examination affects the course of action.

Keywords: multidisciplinary forensic examination; integrative task; specific expertise; forensic expert activity; expert opinion; ordering forensic examination.

У сучасних умовах розвитку суспільних відносин, постійного зростання впливу технічних та інформаційних складників на життя відбуваються зміни в усіх видах діяльності людини, зокрема в діяльності зі здійснення правосуддя. Судовий розгляд рідко відбувається без дослідження висновку експерта, а багатогранність питань, що постають під час провадження, у непоодиноких випадках потребує інтеграції спеціальних знань, що є підставою для проведення комплексних судових експертиз.

Комплексна експертиза покликана забезпечити вирішення завдань, що не можуть бути повноцінно з'ясовані із застосуванням спеціальних знань у межах однієї галузі знань (у процесі окремих досліджень різними експертами), а її результати дедалі частіше відіграють ключову роль у формуванні доказової бази в різних видах судочинства, зокрема у справах адміністративної юрисдикції. Водночас аналіз чинного законодавства України

свідчить про відсутність єдиного концептуального підходу до нормативно-правового регулювання провадження комплексної судової експертизи, що безпосередньо впливає на практику її призначення та проведення. Зокрема, необхідно звернути увагу на різні підходи до визначення сутності комплексної судової експертизи в Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК) — ч. 3 ст. 103 [1], Господарському процесуальному кодексі України (далі — ГПК) — ч. 3 ст. 99 [2], Кодексі адміністративного судочинства України (далі — КАС) — ч. 3 ст. 102 [3] та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі — Інструкція 53/5) [4]. У названих процесуальних кодексах зазначено, що комплексну експертизу мають проводити не менш як два експерти різних галузей знань або різних напрямів

у межах однієї галузі знань, тоді як Інструкція 53/5 вимог щодо кількості суб'єктів, яких мають залучити до проведення комплексної експертизи, не містить.

Кримінальний процесуальний кодекс України, на відміну від інших процесуальних кодексів, узагалі не визначає ані поняття, ані підстав і порядку призначення та проведення комплексної експертизи, згадуючи лише про окремі різновиди досліджень — комплексну психолого-психіатричну та психологічну експертизи (ст. 486) [5]. Таке фрагментарне нормативно-правове регулювання на практиці призводить до того, що формально в кримінальному провадженні комплексна експертиза може бути проведена та проводиться одним експертом, який має спеціальні знання в різних галузях науки й техніки або інші спеціальні знання (за різними напрямками в межах однієї галузі знань), тобто є атестованим судовим експертом за різними експертними спеціальностями, на відміну від інших видів судочинства, де згідно з законом це буде порушенням. Відсутність єдиного концептуального підходу до нормативно-правового регулювання комплексної судової експертизи зумовлює істотні розбіжності у практиці її призначення та організації проведення залежно від виду судочинства. За таких умов актуалізується потреба у формуванні уніфікованого підходу до правового регулювання інституту комплексної судової експертизи, який би враховував її інтеграційний характер, забезпечував чітке відмежування від інших видів і створював належні процесуальні умови для ефективного застосування спеціальних знань у судочинстві.

Іншою актуальною проблемою практики призначення судових експертиз є випадки формального визначення відповідної експертизи як комплексної за відсутності об'єктивних підстав. Комплексна судова експертиза передбачає необхідність вирішення спільного інтеграційного завдання (питання), тобто такого, яке потребує синтезу результатів досліджень, здійснених експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі. Водночас у правозастосовній практиці нерідко спостерігаються випадки, коли в процесуальному документі

про призначення комплексної експертизи ставлять на розв'язання декілька самостійних питань, які можуть бути вирішені за допомогою проведення окремих видів судових експертиз, тобто відсутній інтеграційний характер відповідного завдання. У такому разі відсутній зв'язок між результатами окремих досліджень, а їх об'єднання в межах одного експертного провадження не зумовлене необхідністю формування єдиного узагальненого висновку. У разі такого безпідставного визначення експертизи як комплексної замовником експертизи, на стадії її виконання вона фактично трансформується у формальну сукупність паралельних (або послідовних) експертних досліджень, об'єднаних лише процесуально одним документом про призначення й не пов'язаних єдиною інтеграційною метою.

Зазначена практика має негативні наслідки не тільки з методологічних, а й з юридичних позицій. Судові експерти, отримавши відповідний процесуальний документ про призначення судової експертизи (ухвалу / постанову / заяву), зобов'язані організувати її проведення відповідно до доручення, дотримуючи особливостей проведення комплексних експертиз і оформлення висновку за її результатами. Зокрема, потрібно визначити голову комісії експертів, а висновок експертів повинен відповідати п. 4.16 розд. IV Інструкції 53/5, а саме:

«У вступній частині додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), як вихідні дані;

дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ; узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів» [4].

За результатами проведених досліджень, узагальнення та оцінки отриманих результатів експерти складають і підписують єдиний висновок, у якому формулюють загальний

висновок щодо поставлених на вирішення експертизи питань (питання). У разі виникнення розбіжностей між експертами, той експерт, який не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або з питань, які спричинили розбіжності (ч. 2, 3 ст. 112, ч. 2 ст. 111 ЦПК, ч. 2, 3 ст. 106, ч. 2 ст. 105 ГПК, ч. 2, 3 ст. 110, ч. 2 ст. 109 КАС) [1—3]. Тож у разі відсутності інтеграційного завдання не може бути й відповідного синтезуючого розділу дослідницької частини висновку. Фактично виникає ситуація, у якій судовий експерт, з одного боку, зобов'язаний провести комплексну експертизу, як зазначено у дорученні (ухвалі суду, постанові слідчого, заяві сторони у справі), а з іншого — не може дотримати вимог щодо проведення комплексної експертизи й оформлення за її результатами висновку в передбаченому порядку, оскільки інтеграційного завдання немає (п. 4.16 розд. IV Інструкції 53/5 [4]). У зв'язку із цим в експертній практиці подібне доручення виконують окремі види експертиз і складають окремі висновки — за кількома самостійними видами експертиз, або єдиний висновок, у якому кожен експерт підписує відповіді на питання лише в межах своєї експертної спеціальності. І в першому, і в другому варіанті буде порушено вимоги щодо оформлення висновку (розд. IV Інструкції 53/5 [4]), за що експертів може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності (п. 11 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» — за «*порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта*» [5]). Із метою виправлення помилки замовника щодо некоректного визначення виду експертизи, судові експерти звертаються до ініціатора проведення судової експертизи з клопотанням про зміну виду судової експертизи та призначення експертиз кількох окремих видів замість комплексної. Судова ж практика щодо розгляду таких клопотань суперечлива. Є випадки, коли суд (так само, як і слідчі) задовольняє клопотання та змінює вид експертизи (призначає окремі види), в інших ситуаціях — відмовляє в задоволенні клопотання, посилаючись на відсутність глибокого розуміння сутності використання спеціальних

знань і взагалі повноважень щодо організації проведення експертизи (що є правом керівника експертної установи), або взагалі — наполягає на обов'язковості проведення цієї експертизи винятково як комплексної.

За відсутності належного реагування на клопотання експерта щодо зміни виду експертизи виникає правова колізія, за якої судовий експерт поставлений у ситуацію вимушеного вибору між потребою виконати ухвалу суду (постанову слідчого) і дотримати вимог законодавства (процесуальних норм та Інструкції 53/5). З одного боку, експерт не має процесуальних повноважень самостійно змінювати вид призначеної судової експертизи, а з іншого — не має права порушувати положення законодавства щодо проведення судових експертиз і оформлення висновку експерта.

У таких випадках поширеною поміж експертів практикою є проведення кожним судовим експертом окремих досліджень за належними до їх спеціальності питаннями з подальшим оформленням єдиного документа (висновку експертів), у якому кожен експерт підписує в заключному розділі відповіді винятково на «свої» питання, а синтезуючий розділ узагалі відсутній, на що звертає увагу як на порушення Дисциплінарна палата Центральної експертно-кваліфікаційної комісії, розглядаючи скарги сторін у справі на дії експертів. Окрім того, такий підхід не відповідає сутності комплексної судової експертизи, оскільки підмінє єдиний інтегрований висновок експертів сукупністю (комплексом) автономних досліджень і їх результатів, позбавлених синтезу та спільної аналітичної оцінки, що знижує доказове значення такого дослідження і суперечить вимогам законодавства. Вочевидь, проблема має як формальне, так і змістовне підґрунтя. Формальне — полягає у відсутності повного визначення поняття комплексної експертизи на рівні закону, зокрема в процесуальних кодексах. Змістовне — замовник експертизи, який не має усіх видів спеціальних знань, не має змоги чітко розмежувати комплексну експертизу й комплекс експертиз щодо тих самих об'єктів дослідження. Варто також зауважити й етичний бік проблеми, що

виявляється в недостатньому реагуванні ініціаторами експертизи (зокрема, судами) на доводи експерта в клопотанні щодо зміни виду експертизи.

З урахуванням викладених проблем видається обґрунтованою необхідність закріплення на рівні закону можливості коригувати вид судової експертизи керівникові експертної установи (за погодженням із замовником експертизи) у випадках, коли за результатами розгляду документа про призначення експертизи експерт зазначає невідповідність між визначеним видом експертизи та реальним характером поставлених на вирішення завдань. А в разі відсутності згоди — закріпити право

експерта відмовитися від проведення експертизи, а керівника установи — повернути експертизу без виконання. Спроба розв'язати цю проблему на рівні підзаконних (відомчих) нормативно-правових актів уже мала місце раніше, але виявилася хибною (відповідну норму виключили з Інструкції), оскільки, по-перше, підзаконні акти не можуть розширювати повноваження суб'єктів, які в законі відсутні, по-друге, нелогічною є функція суб'єкта судово-експертної діяльності (який має проводити судові експертизи) призначати, по суті, самому собі проведення судової експертизи іншого виду з відкоригованими експертними завданнями.

Перелік джерел посилання

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 28.01.2026).
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2026).